

بسمه تعالی
بازگشایی

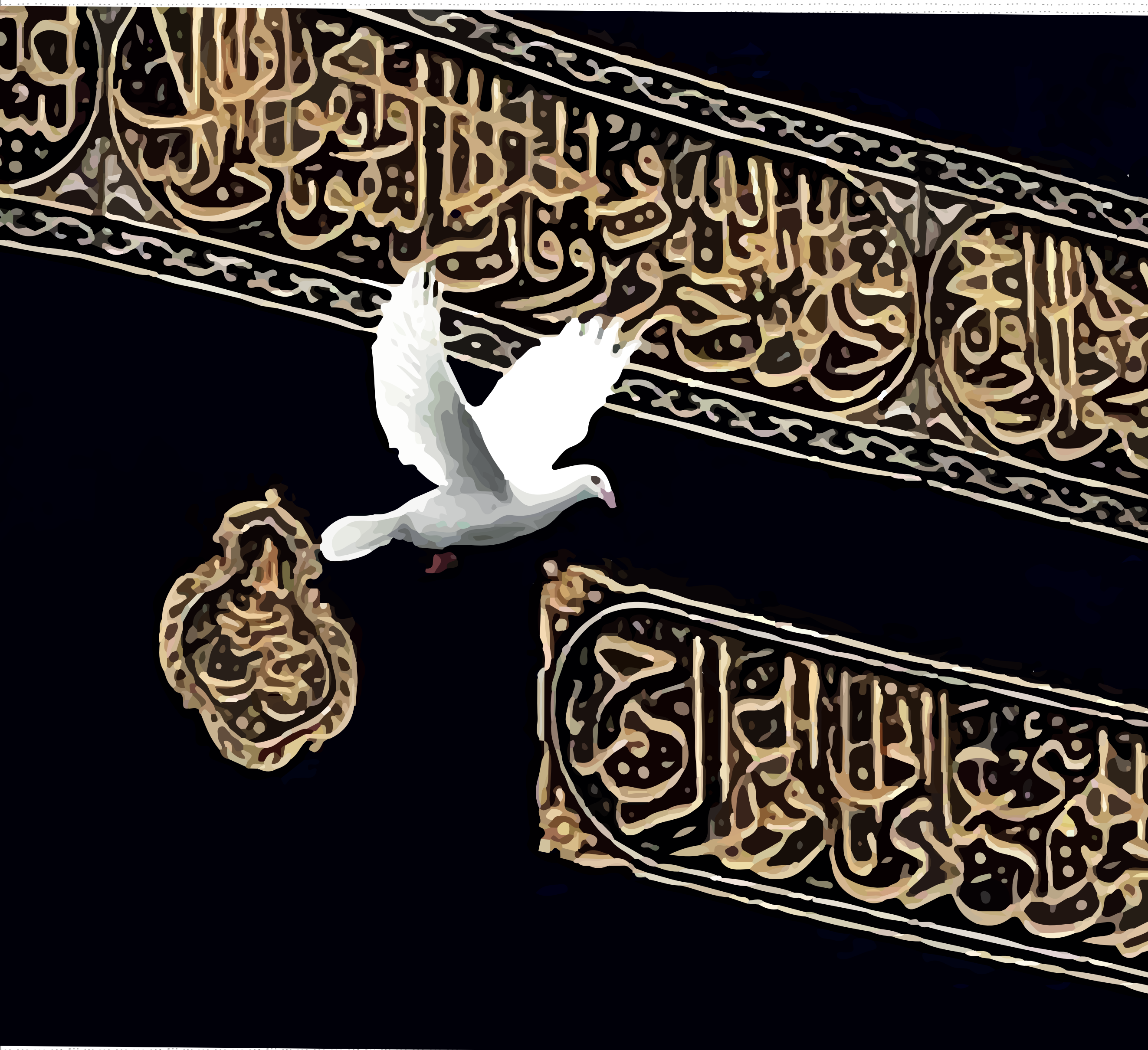

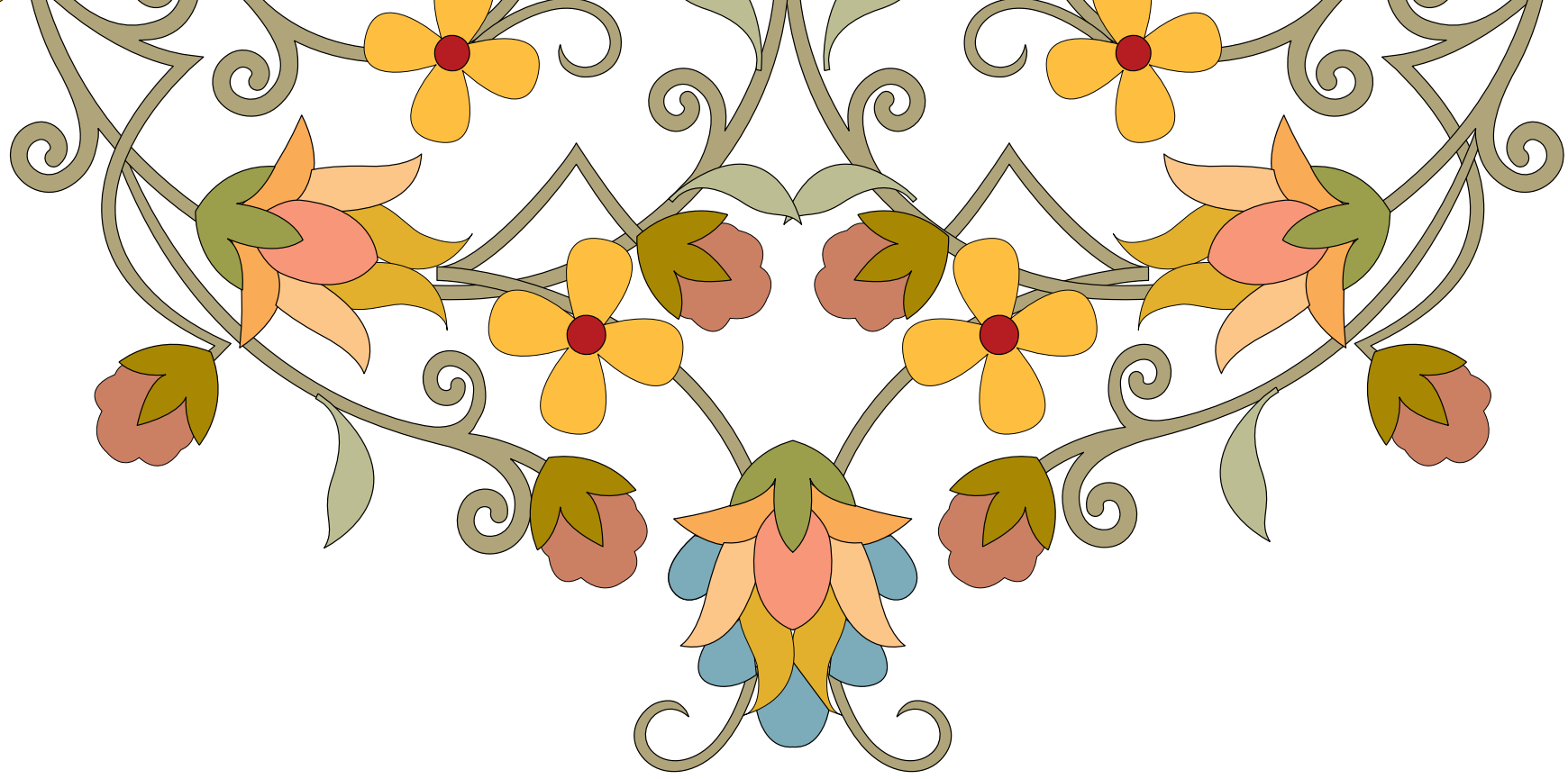
حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت
معاونت فرهنگی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نشریه ضیافت خلیل، شماره دوازدهم
بهمن ۱۴۰۰ ه.ش، رجب ۱۴۴۲ ه.ق، ۱۰ صفحه
حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت، معاونت فرهنگی، مدیریت برنامه و محصولات فرهنگی
نشانی: تهران، خیابان آزادی، خیابان رودکی شمالی، سازمان حج و زیارت، طبقه اول، اتاق ۲۳۹
تلفن: ۶۴۵۱۲۱۵۲، تارنما: mb.hajj.ir

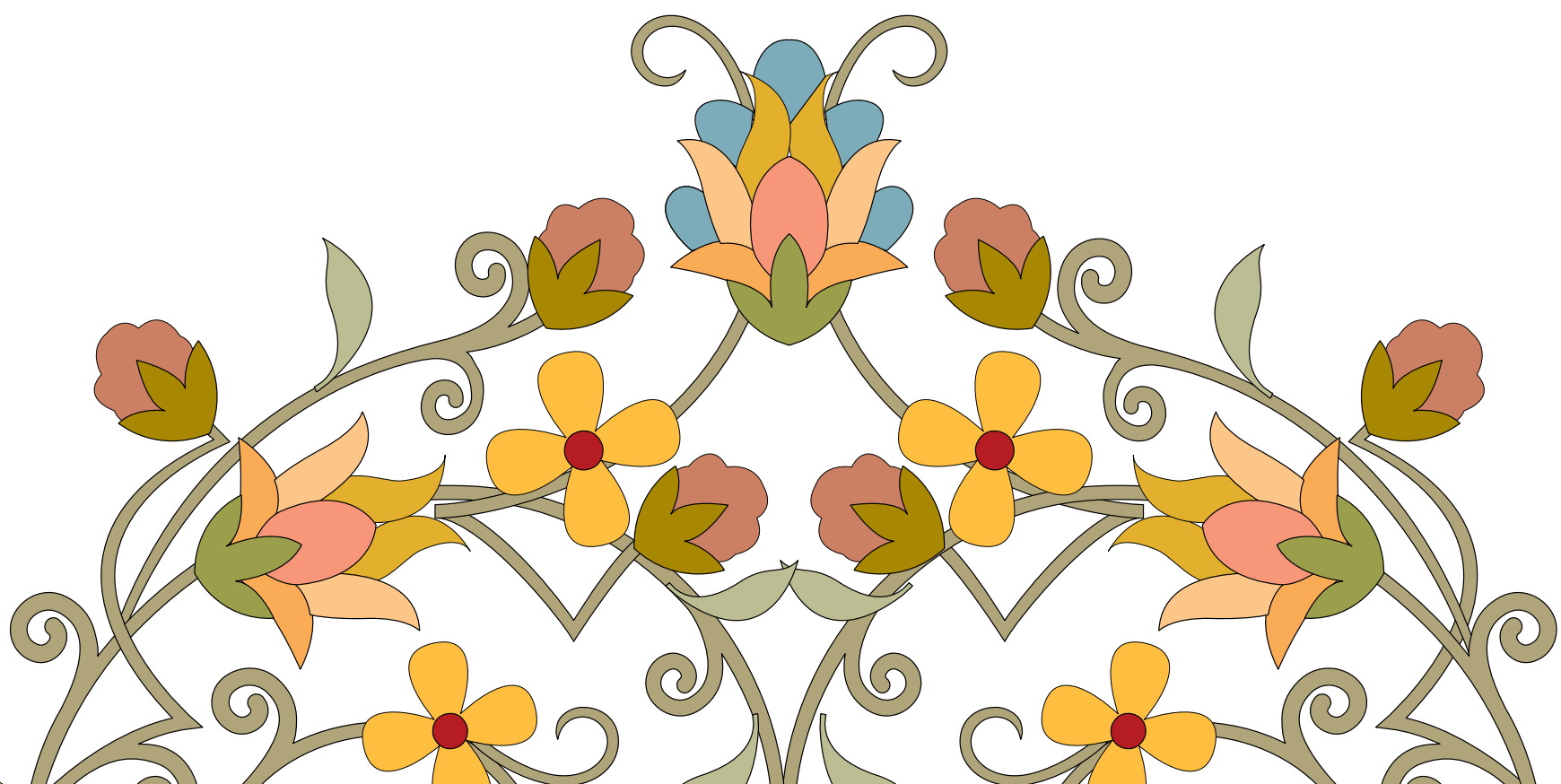
ضيافت خلیل

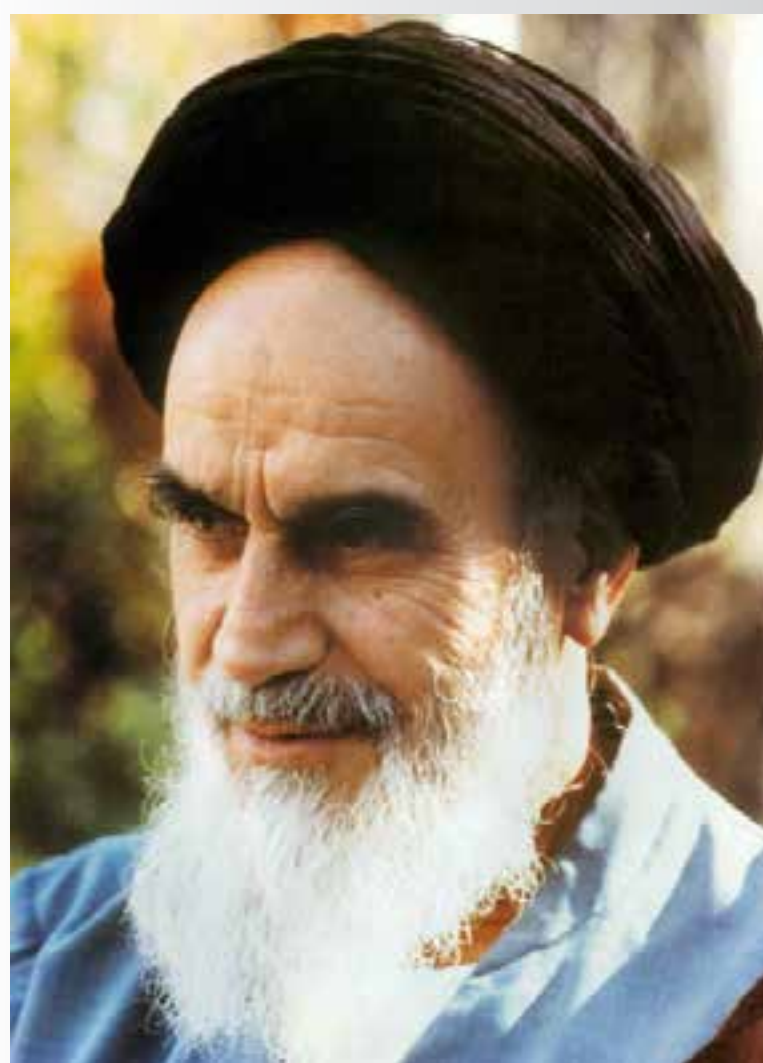

فهرست

- ۴..... غفران گناهان و طلب پایداری (تفسیر آیات ربنا)
- ۵..... تفسیر و شواهد قرآنی مسئله حج در اندیشه مقام معظم رهبری حفظه الله
- ۶..... حج در گفتمان انقلاب اسلامی
- ۸..... حج‌گزاری در کشور الجزایر
- ۹..... فلسفه حج در کلام امیر مؤمنان علیه السلام
- ۹..... معرفی کتاب
- ۱۰..... پوستر آیات حج

برای همه چیز می‌توان طول عمر مفید و تاریخ مصرف فرض کرد، اما شعارهای جهانی این انقلاب دینی از این قاعده مستثنا است؛ آن‌ها هرگز بی‌مصرف و بی‌فایده نخواهند شد، زیرا فطرت بشر در همه عصرها با آن سرشته است. آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت، برادری، هیچ یک، به یک نسل و یک جامعه مربوط نیست تا در دوره‌ای بدرخشد و در دوره‌ای دیگر افول کند.

پیام من به ملت بزرگ و توده‌های عظیم انسان‌ها که پیروزی به دست پر برکت آنان تحقق یافت و آنان اسلام عزیز را در این قرن تجدید نمودند و همه مرهون خدمات ارزنده آنان هستیم این است که این اعجاز بزرگ قرن و این پیروزی بی‌نظیر و این جمهوری اسلامی محتاج به حفظ و نگهبانی است و آن هم نیز به دست توانای شما که دست خداوند قادر با آن است حاصل می‌شود.

صحیفه امام خمینی، جلد ۱۴، ص ۷۷

فرازی از بیانیه گام دوم انقلاب

چهار جلد

غفران گناهان و طلب پایداری

نیکوکاری بدون استقامت ممکن نیست، زیرا در برابر هر شخص نیکوکار، هزاران مشکل وجود دارد که اگر فاقد استقامت باشد به زودی کار خود را رها خواهد ساخت.

۲- مجاهدان حقیقی به جای اینکه شکست خود را به دیگران نسبت دهند و یا به عوامل موهوم و مرموز مربوط بدانند، سرچشمه آن را در خودشان جستجو می‌کنند و به فکر جبران اشتباهات خویش هستند، حتی آنها کلمه شکست را بر زبان نمی‌آورند و به جای آن اسراف و تندروی بی‌جا ذکر می‌کنند.

۳- در این آیات از «پاداش دنیا» تعبیر به ثواب الدنیا شده اما از پاداش آخرت تعبیر به «حسن ثواب الاخره» شده، اشاره به اینکه پاداش آخرت با پاداش دنیا فرق بسیار دارد، زیرا پاداش دنیا هر چه باشد بالاخره آمیخته با فنا و پاره‌ای ناملايمات که طبع زندگی این دنیا است، می‌باشد؛ در حالی که پاداش آخرت سراسر حسن است و از هر نظر خالص و دور از ناراحتی‌ها.

«تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۱۲۲»

سستی‌ها، یا لغزش‌هایی گرفتار مشکلاتی در برابر دشمن می‌شدند به جای اینکه میدان را به او بسپارند یا تسلیم شوند یا فکراتداد و بازگشت به کفر در مغز آنها پیدا شود، روی به درگاه خدا می‌آوردند و ضمن تقاضای عفو و بخشش از گناهان خود از پیشگاه خداوند تقاضای صبر و استقامت می‌کردند.

سپس در آیه ۱۴۸ همین سوره، نتیجه این طرز تفکر و عمل را زودی در پاداش از طرف خدا و هم پاداش این جهان که فتح و پیروزی بر دشمن بود و هم پاداش جهان دیگر بر را برای آنان بیان می‌کند و آنان را جزو نیکوکاران شمرده است.

در این سه آیه علاوه بر آنچه گفته شد نکات دیگری جلب توجه می‌کند.

۱- «صبر» که به معنی استقامت و در برابر «ضعف» و «تسلیم» است در این آیه قرار گرفته و ضمناً صابران و نیکوکاران در یک ردیف قرار گرفته‌اند، زیرا در آخر یکی از آیات فرمود:

«والله یحب الصابین» و در آیه دیگری فرماید «والله یحب المحسنین». اشاره به اینکه

به دنبال حوادث جنگ احد، آیه ۱۴۶ سوره آل عمران با یادآوری شجاعت و ایمان و استقامت مجاهدان و یاران پیامبران گذشته، مسلمانان را به شجاعت و فداکاری و پایداری تشویق می‌کند و ضمناً آن کسانی را که از میدان احد فرار کردند سرزنش می‌نماید و می‌گوید: چه بسیار پیامبرانی که مردان الهی فراوانی به همراه آنها جنگ کردند، آنها هیچ‌گاه در برابر آنچه در راه خدا به آنها می‌رسید سست نشدند، ناتوان نگردیدند، تن به تسلیم ندادند و خداوند استقامت‌کنندگان را دوست دارد.

یاری پیامبران خود، استقامت در برابر تلفات و جراحات و مشکلات، عدم تضرع و زاری، خضوع و کرنش و عدم تسلیم از شاخصه‌های یاران پیامبران گذشته بوده است که در این آیه به آن اشاره می‌کند. بدیهی است خداوند، چنین افرادی را دوست دارد که دست از مقاومت بر نمی‌دارند «والله یحب الصابین»

آنگاه خداوند در آیه ۱۴۷ می‌گوید: آنها به هنگامی که احیاناً بر اثر اشتباهات یا

عکس از حسین شفیق زاده، اولین جشنواره لحظه‌های ماندگار حج سال ۱۳۹۶

تفسیر و شواهد قرآنی مسئله حج در اندیشه مقام معظم رهبری حَفِظَهُ اللهُ اسرار و آداب حج / بخش دوم

اگر چه رازها و رمزهای حج بیش از آن است که در گفتاری بتوان آن را گزارش کرد ولی در آن میان، هر چشم رازشناسی، سه ویژگی برجسته را در نگاه اول، در آن باز می‌شناسد: نخست آن که حج، یگانه فریضه‌ای است که خداوند برای ادای آن همه آحاد مسلمین هر آن کس از آنان را، که دارای استطاعت^۱ باشد از سراسر عالم و از خلوت خانه‌ها و عبادتگاه‌ها، به یک نقطه فرامی‌خواند و در «**أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ**»،^۲ در گونه‌گون تلاش و حرکت و سکون و قیام و قعود، آنان را به یکدیگر پیوند می‌زند: «**ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ**».^۳ دوم آن که در همین کار دست جمعی و علنی، برترین منزل مقصود را ذکر خدا، یعنی کاری قلبی و نفسانی، معرفی می‌کند: «**وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ**».^۴ سوم آن که در صفحه روشن و همه‌کس‌شناس آن، تصویری از نمای کلی زندگی انسان موحد را عرضه می‌کند و در عملی رمزی، به مسلمان درس زندگی هدف‌دار و جهت‌دار می‌دهد.^۵

حج و درمان آسیب‌پذیری انسان

افراد و مجموعه‌های بشری همواره از دو سو آسیب می‌بینند، اول از درون خود که منشأ آن ضعف‌های بشری و هوس‌های مهارگسیخته و تردیدها و بی‌ایمانی‌ها و خصلت‌های منهدم‌کننده است، و دوم از دشمنان بیرونی که بر اثر طغیان و افزون‌طلبی و تجاوز و ددمنشی، محیط زندگی را بر انسان‌ها و ملت‌ها تنگ و فشارآلود می‌سازند و با جنگ و ظلم و تحمیل و زورگویی، بلای جان آنان می‌شوند... در حج، عنصر تقوا و ذکر و حضور و خشوع و توجه به حق متعال، متکفل مقابله با تهدید اول است و عنصر تجمع و وحدت و احساس عظمت و قدرت در امت بزرگ اسلامی که حج مظهر آن است، عهده‌دار مقابله با تهدید دوم... در متون شرع مقدس اسلام و در نص قرآن کریم، به هر دو جنبه حج تصریح شده و برای چشم‌های بینا و دل‌های با انصاف، جای تردید گذاشته نشده است. در کنار فرمان «**فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا**» دستور «**وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَىٰ**

النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ»^۶ آمده، و هماهنگ با کریمه حکمت‌آمیز «**لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤها وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ**»،^۷ آهنگ امیدبخش «**لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ**»^۸ نازل گردیده است. هر توصیه و تبلیغ و کوشش برای کمرنگ کردن یا کنار گذاشتن هر یک از این دو جنبه، مقابله با آیات و فرامین قرآن کریم است.^۹

۳. بقره/۱۹۹.	۱. آل عمران/۹۷.
۴. حج/۲۸.	۲. حج/۲۸.
۵. پیام به حجاج بیت‌الله الحرام:	۳. بقره/۱۹۹.
۱۳۷۲/۲/۲۸.	۴. حج/۲۸.
۶. بقره/۲۰۰.	۵. پیام به حجاج بیت‌الله الحرام:
۷. توبه/۳.	۱۳۷۲/۲/۲۸.
۸. حج/۳۷.	۶. توبه/۳.
۹. حج/۲۸.	۷. حج/۳۷.
۱۰. پیام به حجاج بیت‌الله الحرام:	۸. حج/۲۸.
۱۳۷۵/۲/۴.	۹. پیام به حجاج بیت‌الله الحرام:
	۱۳۷۵/۲/۴.
	۱. آل عمران/۹۷.
	۲. حج/۲۸.

حج در گفتمان انقلاب اسلامی

حجت الاسلام والمسلمین حمید احمدی حاجیکلائی

مقدمه

انقلاب اسلامی برخاسته از اسلام و تعالیم مکتب اهل بیت: و با جوهره فرهنگی دوره نو و جدیدی را در حیات اجتماعی، سیاسی و دینی مردم ایران و مسلمانان گشود؛ بسیاری از مناسک و آیین‌های مذهبی نیز جایگاه و موقعیت اصلی خود نزدیک و احیا گردیدند، از جمله این مناسک و آیین، حج است که به عنوان عبادت فاخر و بی‌بدیل که خالق فرصت‌ها و دارای ظرفیت‌های بی‌شماری می‌باشد.

حج هم فرصتی برای تعمیق باورها به اصول و مبانی اسلام و هم بستری برای بالندگی و رشد جهات معنوی و فرهنگی جامعه اسلامی و عنصری مهم در تحکیم و ساخت هویت جمعی مسلمانان در کانون توجه انقلاب اسلامی قرار گرفت.

حج در گفتمان انقلاب اسلامی

حج به عنوان یک خرده نظام در کنار دیگر خرده نظام‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کارکردهایی دارد. همه این خرده نظام‌ها تحت تأثیر جهان بینی فراگیری طراحی و ساخته می‌شوند. و البته هر نوع جهان بینی دربرگیرنده باورها و مفروضاتی است که انتظار می‌رود دیگر خرده نظام‌ها از سرچشمه آن سیراب شوند و منطبق بر هست‌های تجویزی آن، بایدها و نبایدهای خود را برور نمایند، از این روست که حج منطبق بر گفتمان انقلاب اسلامی مولد عبادتی ویژه و خاص برگرفته از سنت و کتاب الهی باشد.

گفتمان شکل‌گرفته بر پایه گفتمان انقلاب اسلامی، متأثر از اندیشه و مبانی فکری است که مولد گفتمان انقلاب است؛ یعنی اسلام سیاسی، اسلام سیاسی جوهره‌اش بر جامعیت اسلام و عینیت سیاست و دیانت و توأمان بودن دین و دنیا است. این گفتمان در حج که با عنوان «حج ابراهیمی - محمدی (ص)» طرح شده است بر جامعیت فریضه حج و در آمیختگی ابعاد معنوی و سیاسی در آن است. این گفتمان غیریت خود را برابر گفتمان‌هایی بنا کرده است که بر تک بعدی بودن حج یعنی صرفاً به عنوان یک عبادت خالی از سایر ابعاد اجتماعی و سیاسی و همچنین گفتمان التقاطی که حج را صرفاً بر امور دنیوی خلاصه می‌کند، و همچنین گفتمان اسلام آمریکایی و استعمار که اسلام را تهی از معانی و ابعاد سیاسی آن و اسلام منزوی، پی‌جویی و معرفی می‌کند، قرار دارد.^۱

امام (ره) و رهبری انقلاب با شناخت عمیق از اسلام و نیاز جامعه امروز با بهره‌گیری از ارزش‌ها و آموزه‌های برخاسته از سنت و کتاب و عقل به تبیین و بازتولید این گفتمان و اجزا و مؤلفه‌ها و ویژگی‌های آن پرداخت. این گفتمان حج برگرفته از گفتمان اسلامی است؛ چنانچه امام خمینی (ره)

بیان می‌کند: «اسلام یک دین عبادی - سیاسی است که در امور سیاسی‌اش عبادت منضم است و در امور عبادی‌اش سیاست».^۲

بر همین اساس، ایشان درباره حج می‌فرمایند: یکی از فلسفه‌های بزرگ حج قضیه بعد سیاسی اوست، که دست‌های جنایتکار از همه اطراف برای کوبیدن این بعد در کار هستند و تبلیغات دامنه‌دار آن‌ها مع‌الاسف در مسلمین هم تأثیر کرده است که مسلمین سفر حج را بسیارشان یک عبادت خشک خالی بدون توجه به مصالح مسلمین می‌دانند. حج از آن روزی که تولد پیدا کرده است، اهمیت بعد سیاسی‌اش کمتر از بعد عبادی‌اش نیست، بعد سیاسی علاوه بر سیاستش خودش عبادت است.^۳

غیریت گفتمان انقلاب اسلامی در حج

غیریت این گفتمان را در مقابل اندیشه غرب‌گرایان و سنت‌گرایانی که صرفاً حج را در عبادت خلاصه کردند و آن را از روح اصلی آن تهی کردند، قرار دارد و مصادیق روشن بانین گفتمان مقابل آخوندهای درباری، حکام کشورهای مرتجع اسلامی و دولت‌های استعماری معرفی می‌کند.

آن‌طور که آخوندهای درباری منطقه و غیر منطقه می‌گویند حج باید از جهات سیاسی خارج باشد، اینها رسول الله را محکوم می‌کنند، اینها خلفای اسلام را محکوم می‌کنند، ائمه هدی را محکوم می‌کنند، اینها نمی‌دانند که این سفر حج و این حج برای این مسائل بوده است، برای قیام ناس بوده است، برای این بوده است که مسلمین مشکلات مسلمین را درک کنند و در رفعش کوشش کنند، برای این بوده است که بین مسلمین اخوت و مودت پیدا بشود.^۴

تبیین و استدلالی که برای این گفتمان ارائه می‌کند سنت و سیره پیامبر (ص) و ائمه هدی است که همه فرق اسلامی به این سنت و سیره پایبندند. حضرت آیت الله خامنه‌ای نیز در تبیین همین گفتمان بیان می‌دارد: «حج یک میدان عملی است برای اینکه این آمیختگی (دین و سیاست) را نشان دهد.»^۵ «دنیا و آخرت در حج مجتمع شده است، حج مظهر یک چنین چیزی است.»^۶

دال مرکزی این گفتمان یعنی «حج ابراهیمی - محمدی (ص)» با ویژگی‌ها و مؤلفه‌های خاص خود همانند محوریت توحید و برائت از مشرکان و اتحاد امت اسلامی توانسته در چند دهه اخیر بر سایر گفتمان‌های متکی بر اندیشه‌های سلفی، وهابی، و فرقه‌گرایانه و غرب‌گرایانه فائق آید. دال‌های شناور این گفتمان عبارتند از: توحید و نفی شرک و برائت از مشرکان و وحدت امت اسلامی، توجه به مسائل جهان اسلام به ویژه

آرمان فلسطین و قدس شریف است.

توحید در گفتمان حج انقلاب اسلامی

حج در گفتمان اسلامی مظهر تجلی توحید و عرصه تمرین و ممارست برای زیست موحدانه است و لذا همه حرکات، اذکار و آهنگ آن باید بر محور توحید باشد. چنانچه امام خمینی (ره) در توصیه به زائران خانه خدا می‌نویسد:

عمق جنبه‌های توحیدی و سیاسی این عمل را جز انبیای عظام و اولیای کرام «علیهم الصلوة و السلام» و خاصه عبادالله کس دیگری نمی‌تواند ادراک کند. این پدر توحید و بت‌شکن جهان به ما و همه انسان‌ها آموخت که قربانی در راه خدا، پیش از آنکه جنبه توحیدی و عبادی داشته باشد، جنبه‌های سیاسی و ارزش‌های اجتماعی دارد... و به همه فهماند که «مکه» و «منی» قربانگاه عاشقان است و اینجا محل نشر توحید و نفی شرک است... این بت‌شکن و فرزند عزیزش، بت‌شکن دیگر، سید انبیاء محمد مصطفی (ص) به بشریت آموختند که بت‌ها هر چه هست باید شکسته شوند، و کعبه ام‌القرای جهان اسلام است و آنچه از آن بسط پیدا کرده تا آخرین نقطه زمین، تا آخرین روز جهان، باید از لوث بت‌ها تطهیر شود... کعبه معظمه یکتا مرکز شکستن این بت‌هاست. ابراهیم خلیل، در اول زمان و حبیب خدا و فرزند عزیزش مهدی موعود - روحی فداه - در آخر زمان، از کعبه ندای توحید سر دادند و می‌دهند.^۷

برائت از مشرکان از متغیرهای مهم گفتمان حج ابراهیمی

یکی از دال‌ها و مؤلفه‌های گفتمان حج ابراهیمی - محمدی (ص) برائت از مشرکان است. آیت الله جوادی آملی در خصوص این مؤلفه و عنصر مهم گفتمان حج ابراهیمی - محمدی (ص) می‌فرماید: ذات اقدس اله به ابراهیم خلیل فرمود: بعد از ساختن کعبه که مطاف زائران و قبله مسلمین اس، اعلان حج کن، آنگاه مردم خود می‌آیند، از طرف تو اعلان کردن و از طرف مردم لبیک گفتن. این اعلان، همان است که هر کس مستطیع است، باید مکه برود: «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ

حَجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»^۸ این عبارت از اعلان اول است. اکنون با این اعلان مردم از نقاط دور و نزدیک دنیا به حرم امن اله بار یافته، به مکه رسیدند و وارد آن سرزمین شدند و «حج اکبر» تشکیل شد، فریاد و اعلان نیز مطرح است و آن «اعلان تبری» است: «وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ»^۹ یعنی وقتی که همه جمع شدند و حج اکبر تشکیل شد، بگویند: خداوند و پیامبرش از مشرکین و شرک و کارهای شرک‌آلود

منزه و بیزارند.

این اعلان و پیام دوم قبل از قیام حضرت امام راحل (قدس سره) فراموش شده بود، یعنی همه به مکه می‌رفتند و حج را انجام می‌دادند، اما «برائت از مشرکین» در حج مطرح نبود. حضرت امام (قدس سره) این کار را زنده کرد. و این کار آسانی نیست که انسان هم با قدرت شرق و هم با ابرقدرت غرب درافتد و به هر دو بگوید: «نه» و از آن‌ها اعلان بی‌زاری کند. حضرت امام امت (قدس سره) این کار را اقامه کرده و احیا نمود.^{۱۰} برائت از مشرکان که جلوه‌ای از توحید است از عناصر مهم آموزه‌های اسلامی در حج بوده است که به دلیل حاکمیت اسلام آمریکایی، ارتجاع و روحانیون وابسته، سالیانی به انزوا رفت و تعطیل ماند و انقلاب اسلامی بر اساس همان گفتمان خاص خود، این عنصر مهم را در این عبادت جامع و فاخر احیا کرد و در طول دوران حج‌گزاری جمهوری اسلامی ایران همواره مورد اهتمام قرار گرفت و این اوج بی‌زاری از مشرکان و کفار و استکبار در همه اجزای حج‌گزاری همراه بوده و در همه اجزای مراسم عظیم حج دمیده شده است. امام خمینی (ره) در تبیین این متغیر و مؤلفه مهم در گفتمان حج می‌نویسند:

اعلان برائت از مشرکان که از ارکان توحیدی و واجبات سیاسی حج است باید در ایام حج به صورت تظاهرات و راهپیمایی با صلابت و شکوه هرچه بیشتر و بهتر برگزار شود.

... و فریاد کوبنده برائت از مشرکان و ملحدان استکبار جهانی و در رأس آنان امریکای جنایتکار را در کنار خانه توحید طنین‌اندازند و از ابراز بغض و کینه خود نسبت به دشمنان خدا و خلق غافل نشوند. مگر تحقق دیانت جز اعلام محبت و وفاداری نسبت به حق و اظهار خشم و برائت نسبت به باطل است؟ حاشا که خلوص عشق موحدین جز به ظهور کامل نفرت از مشرکین و منافقین میسر شود و کدام خانه‌ای سزاوارتر از کعبه و خانه امن و طهارت و ناس که در آن هر چه تجاوز و ستم و استثمار و بردگی و یا دون صفتی و نامردمی است عملاً و قولاً پشت شود و در تجدید میثاق «الست بربکم»^{۱۱} بت‌آلهه‌ها و اربابان «متفرقون»^{۱۲} شکسته شود و خاطره مهم‌ترین و بزرگ‌ترین حرکت سیاسی پیامبر (ص) در «وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ»^{۱۳} زنده بماند و تکرار شود. چرا که سنت پیامبر (ص) و اعلان برائت کهنه شدنی نیست.^{۱۴}

آیت الله خامنه‌ای نیز «برائت از مشرکان» را در حج یک امر واجب می‌داند و می‌گوید: نکته بعد این است که مسئله برائت، البته یک امر واجب در حج است. منظور ما این نیست که برائت از واجباتی است که اگر کسی عمداً ترک کرد،

حجش باطل شود. نه؛ اهل معرفت می فهمند که مراد از وجوب آن چیست. قطعاً واجب است به این بیانی که عرض می کنیم. اما نه مثل بقیه واجبات حج، مانند وقوف در عرفات یا در مشعر و یا طواف. نه؛ نوع دیگری از وجوب است که آن نوع دیگر، گاهی اوقات اهمیتش بیشتر از واجبات این سبکی غیر سیاسی می شود. برائت، واجب است. یعنی چه؟ یعنی خدای متعال حج را برای اعلام حضور مؤمنین در حج، «ایشهدوا منافع لهم»، «قیاماً للناس»، و بقیه جهاتی که در آن است، معین کرده است. عده ای در طول سالیان دراز، بر اثر غفلت و نادانی و یا اغراض و مطامع، نگذاشتند حج چنان که باید انجام بگیرد، برگزار شود. ما اکنون می خواهیم حج را به نقطه و مرکز اصلی خودش برگردانیم. آیا این کار واجب است یا واجب نیست؟ آیا کسی می تواند بگوید شرعاً گذاشتن حج در جایگاه حقیقی خودش واجب نیست؟ می شود کسی بگوید این مستحب است؟ می شود کسی بگوید که این اجتناب پذیر است؟ کسی که می تواند اندکی در این راه کاری بکند، می شود بگوید که من این کار را نمی کنم؟ یا نه، این جزو واضحات است.^{۱۵}

رهبری جمهوری اسلامی در تبیین اندیشه امام خمینی علیه السلام برائت را جزو حج و واجب حج و حج بدون برائت را حج نمی داند.^{۱۶} و لذا حج با چنین خصوصیتی به گفتمان غالب تبدیل می شود و روح حاکم بر این عبادت قرار می گیرد.

امام خمینی علیه السلام با توجه به ایراداتی که ممکن است دستگاه های تبلیغاتی استعمار به کمک حکام مرتجع و روحانیون درباری و وابسته به زر و زور ارائه کنند و تبلیغات دامنه دار علیه این اندیشه برخاسته از اسلام ناب به راه بیندازند به ارائه پاسخی مستدل می پردازد و می نویسد:

باید مسلمانان فضای سراسر عالم را از محبت و عشق نسبت به ذات حق و نفرت و بغض عملی نسبت به دشمنان خدا لبریز کنند و به وسوسه خناسان و شبهات تردید آفرینان و متحجرین و منحرفین گوش فرا ندهند و لحظه ای از این آهنگ مقدس توحیدی و جهان شمولی اسلام، غفلت نکنند که مسلماً جهانخواران و دشمنان ملتها، بعد از این آرام و قرار نخواهند داشت و به حيله ها و تزويرها و چهره های گوناگون متمسک می شوند و روحانی نماها و آخوندهای درباری و اجیرشدگان سلاطین و ملی گراها و منافقین به فلسفه ها و تفسیرها و برداشتهای غلط و منحرف روی می آورند و برای خلع سلاحهای مسلمانان و ضربه زدن به صلابت و ابهت و اقتدار امت محمد - صلی الله علیه و آله و سلم - به هر کاری دست می زنند و چه بسا جاهلان مُتَنَسِّک^{۱۷} بگویند که قداست خانه حق و کعبه معظمه را به شعار و تظاهرات و راهپیمایی و اعلان برائت نباید شکست و حج

جای عبادت و ذکر است نه میدان صف آرایی و رزم و نیز چه بسا عالمان مُتَهْتَک^{۱۸} القا کنند که مبارزه و برائت و جنگ و ستیز، کار دنیاداران و دنیا طلبان بوده است و ورود در مسائل سیاسی، آن هم در ایام حج دون شأن روحانیون و علما می باشد. که خود این القائات نیز از سیاست مخفی و تحریکات جهانخواران به شمار می رود که مسلمانان باید با همه امکانات و وسایل لازم به مقابله جدی و دفاع از ارزش های الهی و منافع مسلمین برخیزند.^{۱۹}

وحدت از دال های گفتمان حج ابراهیمی - محمدی علیه السلام
وحدت امت اسلامی از دیگر مؤلفه های مهم گفتمان حج ابراهیمی - محمدی علیه السلام است که امام خمینی علیه السلام و حضرت آیت الله خامنه ای همواره بر آن تأکید نموده و از سیاست های راهبردی حج جمهوری اسلامی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی قرار گرفته است. دعوت به وحدت و اتحاد و ترویج این اندیشه در کنار عنصر برائت از مشرکان از ویژگی ها و شاخص های برجسته گفتمان حج ابراهیمی و محمدی علیه السلام بوده که امام احیاگران بودند: کار اول، عبارت از تطهیر حرم از شرک و مشرکان، و کار دوم، عبارت از تنزیه امت اسلامی از نزاع و اختلاف است و در عصر کنونی نیز، حضرت امام راحل هر دو کار را انجام داد: ۱. برگزاری مراسم برائت از مشرکین ۲. دعوت به «وحدت» از همه فرقه های اسلامی.^{۲۰}

امام خمینی علیه السلام حج مطلوب خداوند تعالی را بیداری و اتحاد امت اسلامی می داند و آیت الله خامنه ای یکی از پیام های اصلی انقلاب اسلامی را وحدت بین مسلمین می خواند و از کارگزاران حج و زائران خانه خدا می خواهد که از خطر تفرقه و جدایی که با طراحی دشمن صورت می گیرد به دور باشند.^{۲۱} وی حج را مظهر و تجلی گاه معنویت، وحدت و برائت می داند و می گوید:

حج از یک طرف مظهر معنویت است ارتباط با خدا، آشنا شدن دل با آیات الهی و نزدیک شدن هر چه بیشتر انسان به خدا از یک طرف مظهر وحدت است یکپارچگی امت اسلام، برداشتن دیوارها و حجابها و پُر کردن دژه ها و شکاف هایی که یا به دست دشمن، یا به وسیله تعصبات و اوهام به وجود آمده است، و نیز ایجاد قدمی به سوی امت واحده ای اسلامی است و از طرف دیگر مظهر برائت از دشمنان خدا، برائت از مشرکین و ایادی شرک و کفر است. اگر ان شاء الله این سه جهت در حج متجسد و مجسم شود، حج فایده ای خود را بخشیده است.^{۲۲}

توجه به مسائل جهان اسلام به ویژه فلسطین از عناصر گفتمانی حج ابراهیمی
توجه و اهتمام به مسائل جهان اسلام که امروز در رأس همه مسائل، مسئله فلسطین و قدس شریف قرار دارد، از دیگر شاخص های گفتمان حج ابراهیمی - محمدی علیه السلام است. آیت الله خامنه ای درباره این مؤلفه مهم از گفتمان حج

برخاسته از انقلاب اسلامی در پیام شان به کنگره حج بیان می دارد:

سازش دولت ها با صهیونیسم مردود اعلام می شود. چون این به معنی آوارگی همیشگی ملت فلسطین و اشغال همیشگی کشور فلسطین به وسیله دشمن است.^{۲۳}

امام خمینی علیه السلام در پیام شان به کنگره حج که در سال ۱۳۴۹ شمسی صادر کردند، مسئله فلسطین و کمک به آزادی آن و مبارزان راه فلسطین و خطر صهیونیسم را گوشزد می کند و مسلمانان را به چاره جویی فرا می خواند.

برای آزادی فلسطین از چنگال صهیونیسم، دشمن سرسخت اسلام و انسانیت، چاره اندیشی کنید. از مساعدت و همکاری با مردان فداکار که در راه آزادی فلسطین مبارزه می کنند غفلت نورزید.^{۲۴}

از ویژگی های دیگر این گفتمان، طرح مسائل مهم جهان اسلام و توجه امت اسلامی و نخبگان و رسانه ها و اندیشمندان جهان اسلام به آنهاست. همه آگاهان از امت اسلامی امروز بر زخم و آلام بزرگ امت اسلامی واقفند و آن مسئله فلسطین و قدس شریف میباشد و غصب بخشی از کیان اسلامی از سوی رژیم غاصب صهیونیستی است. رهبران انقلاب اسلامی در همهی بیانیه ها، پیام ها و سخنرانی ها در خصوص حج به مسئله فلسطین به عنوان مهم ترین و اساسی ترین معضل بزرگ تحمیلی از سوی دشمن صهیونیستی و استکبار غرب بر جهان اسلام پرداختند. این ویژگی مهم گفتمان حج انقلاب اسلامی از سوی امام خمینی علیه السلام چنین تبیین گردید:

مشکلات مردم در حج، باید تمام بلادی که وارد می شوند و مردم و مستطعینش، با روحانیون محترم وارد می شوند، باید بررسی از اوضاع مسلمین در هر سال بشود که مسلمین در چه حال هستند... اینها امری است که باید رسیدگی به آن بشود و حج برای همین امور است. حج برای این است که مشکلات یک سال مسلمین را بررسی کنند و در صدد رفع مشکلات برآیند.^{۲۵}

و درباره خطر اسرائیل بیان می دارند: مع الأسف با اختلافاتی که در مناطق دیده می شود. خصوصاً در مناطق عربی. این موجب شده که اسرائیل با جمعیت کمی که دارد در مقابل اعراب با آن جمعیت کثیر و سازوبرگ کثیر ایستادگی کند. اگر جلوی این جرثومه فساد گرفته نشود طمع او بر تمام منطقه است و او اکتفا نمی کند بر فلسطین و مسجدالاقصی، او هر جا را می خواهد غلبه کند. بر مسلمین و دولت های اسلامی که با هم متحد بشوند و این جرثومه فساد را از بن و بیخ برکنند.^{۲۶}

آیت الله خامنه ای نیز در پیام شان به کنگره عظیم حج می نویسند:

وضع کنونی جهان اسلام و حوادث محنت باری که در هر گوشه آن، زندگی را بر میلیون ها انسان تلخ و دشوار کرده است، فاجعه بی نظیر

فلسطین مغضوب، محنت تاریخی مسلمانان بالکان، اوضاع کشمیر و افغانستان، اوضاع انزجارآمیز وضع اقلیت های مسلمان در برخی از کشورهای اروپایی همه و همه شواهد گویای این حقیقت تلخند.^{۲۷}

برگزاری سالانه کنفرانس قدس و فلسطین در موسم حج، تبیین جنایات و مظالم صهیونیسم بر فلسطینی ها و در سرزمین های اشغالی خاصه، و به طور عام توجه و اهتمام متولیان حج در مناسبت های مختلف به مصائب مبتلابه در جهان اسلام، همانند مسائل عراق و افغانستان و بالکان به صورت جمع آوری کمک، برگزاری نشست ها و ارتباط با بعثه ها و علما و اندیشمندان این کشورها برای چاره جویی و طرح مسائل مشترک برای برون رفت، از این نوع اقدام ها بوده است.

رهبری انقلاب اسلامی در این خصوص می فرماید:

حج می تواند دنیای اسلام را متوجه مسئولیت سنگین خود کند. حج می تواند این معرفت را به ملت های اسلامی بدهد که حضور در صحنه و داشتن موضع قاطع در این قضیه، با منافع خود آن ها پیوستگی دارد.

... بنابراین مسئله حج و استفاده از همه ظرفیت های این واجب عظیم الهی برای بهبود حال مسلمین جهان و همه کشورهای اسلامی، بسیار مهم است و هر چه بتوان در این زمینه، کار و تلاش و خدمت کرد، با ارزش است.^{۲۸}

۱. رک: صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۱۲ و ۱۵۷؛ ج ۲، ص ۲۴۱.
۲. سخنرانی در ۲۱ مهر ۵۹.
۳. همان.
۴. همان، ص ۱۱۱۱۱۲.
۵. سخنرانی در جمع کارگزاران حج در تاریخ ۹۷/۴/۲۵.
۶. همان.
۷. ۱۲ شهریور ۱۳۶۲، صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۲۰۱.
۸. آل عمران، آیه ۹۷.
۹. توبه، آیه ۹۷.
۱۰. بنیان مرصوص، امام خمینی (قدس سره)، ص ۳-۲۷۲.
۱۱. از آیه ۱۷۲ سوره اعراف.
۱۲. اشاره به آیه ۳۹ سوره یوسف.
۱۳. از آیه ۳ سوره توبه.
۱۴. صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۹۷۸.
۱۵. همان، ج ۲، ص ۱۵۰ - ۱۴۹.
۱۶. همان، ج ۲، ص ۱۵۲.
۱۷. جاهلان زاهدانما.
۱۸. رسوا و بی حیا.
۱۹. صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۹۸.
۲۰. آیت الله جوادی آملی، بنیان مرصوص امام خمینی (قدس سره) ص ۵-۲۷۴.
۲۱. صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۱۳.
۲۲. همان، ص ۲۴۷.
۲۳. همان، ص ۱۶۶.
۲۴. همان، ج ۱، ص ۱۲.
۲۵. صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۱۱.
۲۶. همان، ص ۱۹.
۲۷. همان، ج ۲، ص ۲۰۱.
۲۸. همان، ج ۲، ص ۲۸۱ - ۲۸۰.

حج‌گزاری در کشور الجزایر

کشور الجزایر در شمال آفریقا و کرانه‌های جنوبی دریای مدیترانه واقع شده است و حکومت آن جمهوری دموکراتیک خلق می‌باشد. این کشور از لحاظ مساحت، بزرگ‌ترین کشور عربی آفریقایی به شمار می‌رود. حدود ۷۰٪ جمعیت الجزایر عرب‌زبان و ۳۰٪ باقی‌مانده بربری‌زبان یا آمازیغ هستند. از ویژگی‌های این کشور الجزایر مسلمان بودن اغلب قریب به اتفاق جمعیت آن است؛ زیرا ۹۹/۹ درصد جمعیت این کشور را مسلمانان تشکیل می‌دهند و بقیه تعداد کمی یهودی و مسیحیان کاتولیک هستند.

مردم مسلمان الجزایر همانند سایر مسلمانان علاقه بسیاری به ادای فریضه حج دارند و به رغم وجود سختی‌های فراوان و دوری مسافت آن کشور از عربستان، همیشه تعداد متقاضیان حج در الجزایر بیش از سهمیه آن است. از این رو اعزام متقاضیان حج، بر اساس قرعه‌کشی صورت می‌گیرد.

در گذشته مسئولیت ساماندهی برگزاری مراسم حج الجزایر به طور مستقیم بر عهده وزارت امور دینی و اوقاف بود. اما به دلیل بروز مشکلات متعدد و نابسامانی در اعزام و ساماندهی حجاج الجزایر، رئیس‌جمهور وقت آن کشور در سال ۲۰۰۷ م، فرمان تأسیس

سازمان ملی حج و عمره را با عنوان «الديوان الوطني للحج و العمره» صادر کرد.

سهمیه حج الجزایر همانند سهمیه حج سایر کشورهای اسلامی بر اساس مصوبه سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۱۳۷۵ بر مبنای یک هزارم جمعیت مسلمان هر کشور تعیین می‌گردد.

دولت الجزایر سهمیه حج این کشور را به دو بخش حج رسمی (دولتی) و حج سیاحی (گردشگری) تقسیم می‌کند. حج رسمی با نظارت وزارت امور دینی و اوقاف و مسئولیت سازمان ملی حج و عمره ساماندهی و اجرا می‌شود. اما حج گردشگری را آژانس‌ها و شرکت‌های گردشگری منتخب و واجد شرایط که تعداد آنها هر سال متغیر است، با نظارت مستقیم وزارت امور مذهبی و اوقاف، وزارت گردشگری و دیوان ملی حج و عمره ساماندهی و اجرا می‌کنند. سهمیه هر بخش را هیأت دولت تعیین می‌کند و معمولاً ۷۰٪ آن به حج رسمی و ۳۰٪ دیگر به حج گردشگری تعلق می‌گیرد.

افزون بر سهمیه حج الجزایر، سالانه دو هزار نفر از الجزایرهای مقیم فرانسه، خارج از سهمیه این کشور، به حج مشرف می‌شوند و این افراد را شرکت‌های گردشگری و آژانس‌های مسافرتی فرانسوی که دارای «کد مجری» از دولت عربستان هستند، ساماندهی و اعزام می‌کنند.

قرعه‌کشی متقاضیان تشریف

با توجه به اینکه تعداد متقاضیان تشریف به حج در الجزایر بیش از سهمیه سالانه این کشور می‌باشد، مسئولان مربوطه ناگزیرند قرعه‌کشی کنند. قرعه‌کشی را وزارت کشور با مشارکت وزارت امور دینی و اوقاف و دیوان ملی حج و عمره انجام می‌دهد. این قرعه‌کشی به طور همزمان برای هر دو سهمیه حج رسمی و گردشگری در سطح استانی انجام می‌شود و سهم هر استان بر اساس یک هزارم جمعیت

آن، تعیین می‌گردد. هر ساله تعدادی از افراد بی‌بضاعت را که وزارت تضامن ملی، کاندید و انتخاب می‌کند، با هزینه ریاست جمهوری به حج اعزام می‌گردند و کلیه خدمات اداری، پزشکی، اسکان و حمل و نقل در مدت سی روز اقامت، رایگان به آنها ارائه می‌شود. همچنین مبلغ ۲۵۰۰ ریال سعودی برای تغذیه به آنها پرداخت می‌شود. این افراد در هتل‌های چهار ستاره که ۱۴۰۰ متر تا حرم فاصله دارند اسکان می‌یابند و چهار پزشک و تعدادی روحانی آنها را همراهی می‌کنند.

ساماندهی حجاج الجزایر

حجاج شرکت‌های گردشگری در قالب گروه‌های ۲۵۰ تا ۵۰۰ نفری (متناسب با سهمیه مقرر برای هر شرکت) ساماندهی می‌شوند. اما حجاج دولتی، طبق سیستم پروازکاروان، اعزام می‌شوند؛ به طوری که حجاج هر پرواز، یک کاروان در نظر گرفته می‌شوند که به مکه یا مدینه اعزام می‌گردند. در هر پرواز تعدادی از عوامل (سرپرست اداری، روحانی و پزشک) از طرف بعثه حضور دارند.

در عربستان این ساماندهی به صورت ساختمان کاروان است. یعنی ساکنان هر ساختمان یا مجتمع مسکونی یک گروه به شمار می‌روند و با هم به مشاعر اعزام می‌گردند و به آنها خدمت‌رسانی می‌شود.

تغذیه حجاج

تغذیه حجاج الجزایر در شهرهای مکه مکرمه و مدینه منوره و در مسیرهای بین شهری بر عهده خود حاجیان است و آنها به میل خود وعده‌های غذایی روزانه را از منابع مختلف تهیه می‌کنند و به همین علت، بخش در خور توجهی از وقت خود را صرف تهیه غذای خود می‌کنند. البته تغذیه آنها در مشاعر مقدس بر عهده مجری اعزام و متولی خدمات‌رسانی به آنهاست که طی قراردادی با مؤسسه مطوفین کشورهای عربی تأمین می‌شود.

امیر مؤمنان علیه السلام

جَعَلَهُ سُبْحَانَهُ عَلَامَةً لِّتَوَاضِعِهِمْ لِعَظَمَتِهِ وَإِذَاعَانِهِمْ لِعِزَّتِهِ

خداوند حج را نشانه قرار داد تا بندگان در برابر عظمت او فروتنی نموده، به عزت و بزرگواری پروردگار اعتراف کنند.

نهج البلاغه، خ ۱

معرفی کتاب

حج و انقلاب اسلامی ایران (مجموعه مقالات)

اثر حاضر، حاصل تلاش جمعی از نویسندگان، تحت نظارت دکتر مسعود معینی پور است که مدیریت علمی این مجموعه مقالات را بر عهده داشتند. در این مجموعه مقالات، بررسی تأثیر و تأثرات متقابل حج و انقلاب اسلامی، مورد نظر بوده است. از سویی حج، منسک اصلی در کنار مناسک دیگر دین اسلام است و در متون دینی توجه بسیار زیادی به

انقلاب اسلامی؛ احیای فرهنگ زیارت و بازتولید حج ابراهیمی - محمدی

حجت الاسلام والمسلمین حمید احمدی حاجیکلانی انقلاب اسلامی بر بنیاد اندیشه و فرهنگ اسلامی، مولد گفتمانی خاص بوده است که اسلام به عنوان دال مرکزی آن جوهره و اساس این گفتمان، در حوزه‌های مختلف و خرده نظام‌های متنوع دیگر نیز حاکم شده؛ از جمله خرده نظام‌های در نظام عبادی و اجتماعی اسلام، حج و زیارت هست که گفتمان حج ابراهیمی. محمدی، منبعث از گفتمان انقلاب اسلامی با دال‌ها

آن شده، و از دیگر سو انقلاب اسلامی از نظر فردی و اجتماعی، در حال تحول است که حداقل از بعثت نبی مکرم اسلام ﷺ آغاز شده و در دوره معاصر، در کالبد ایران حلول کرده و همچنان سیورورت دارد و روح ناآرام خود را به انقلاب مهدوی و حکومت عدل الهی پیوند خواهد داد. مقالات این مجموعه را می‌توان به طور خلاصه به چهار بخش و با چهار رویکرد تقسیم بندی کرد:

۱. مقالاتی که با رویکرد و در مقیاس تمدنی، آن شده، و از دیگر سو انقلاب اسلامی از نظر فردی و اجتماعی، در حال تحول است که حداقل از بعثت نبی مکرم اسلام ﷺ آغاز شده و در دوره معاصر، در کالبد ایران حلول کرده و همچنان سیورورت دارد و روح ناآرام خود را به انقلاب مهدوی و حکومت عدل الهی پیوند خواهد داد. مقالات این مجموعه را می‌توان به طور خلاصه به چهار بخش و با چهار رویکرد تقسیم بندی کرد:

بخشند؛
۴. مقالاتی که ذیل بحث ظرفیت‌شناسی و آسیب‌شناسی حج، برای صدور پیام، آرمان‌ها و قدرت نرم جمهوری اسلامی سازمان‌دهی شده‌اند.
این مقالات در ۵۷۹ صفحه و در قطع رقعی به همت گروه مطالعات اجتماعی پژوهشکده حج و زیارت توسط انتشارات مشعر منتشر است. مطالعه و بارگیری نسخه برخط این مقالات از اینجا فراهم است.

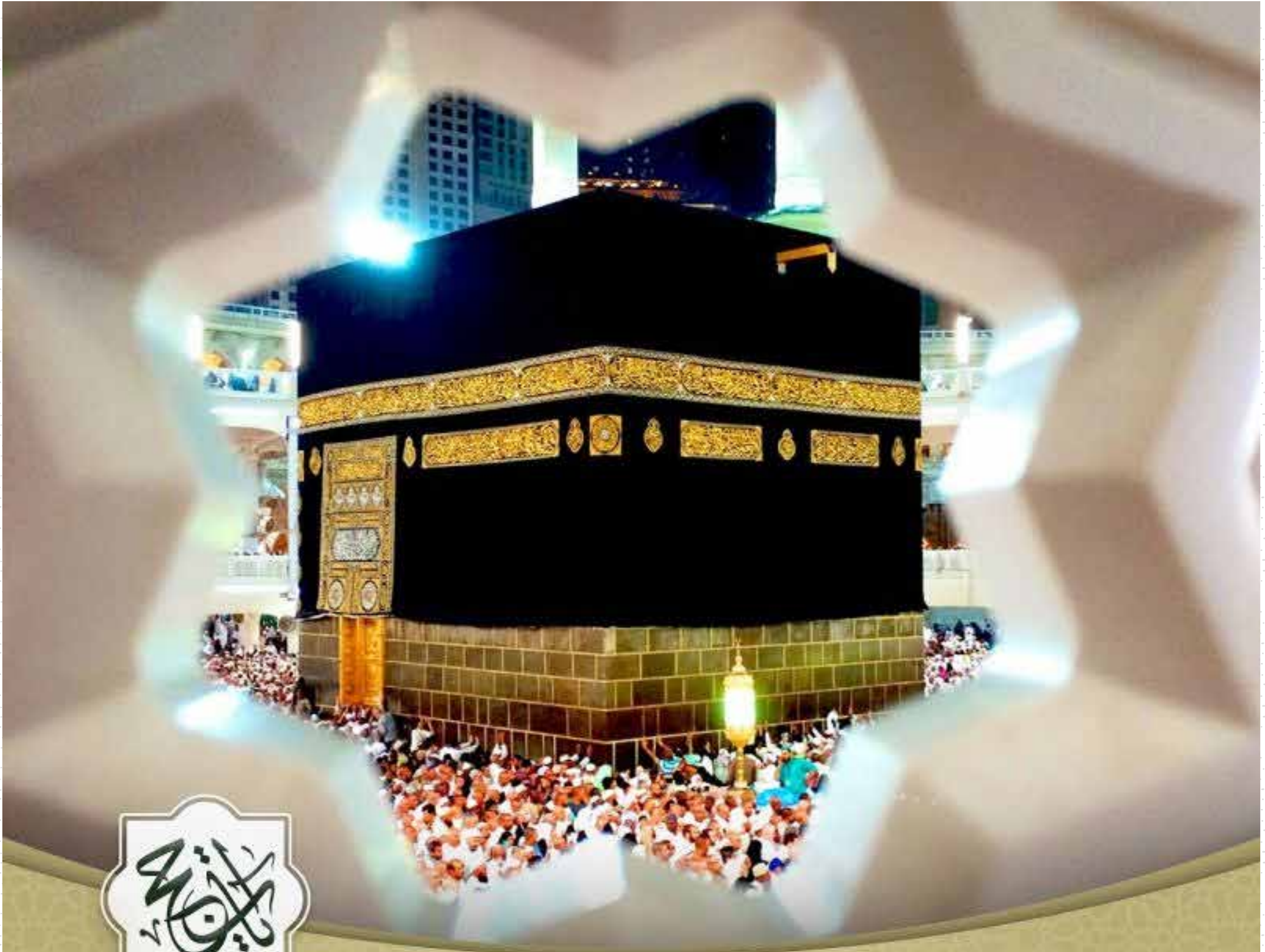
است. انقلاب اسلامی، حج و تولید سرمایه اجتماعی، جمهوری اسلامی رشد و توسعه سرمایه انسانی حج و زیارت، انقلاب اسلامی، ایجاد سازمان دانش‌بنیان در حوزه حج و زیارت، مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی حج و زیارت در جمهوری اسلامی ایران، مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی اربعین حسینی، انقلاب اسلامی و توسعه دیپلماسی عمومی در حج و زیارت، انقلاب اسلامی، تعالی خانواده و زنان در کانون توجه حج و زیارت و حج و صدور انقلاب اسلامی را از دیگر فصل‌های این کتاب است.

حج به عنوان فرصتی برای معرفی انقلاب اسلامی، حج یک امر استراتژیک و اساسی برای نظام و مسئولیت حکومت اسلامی در قبال حج و زیارت از موضوعات این فصل به شمار می‌آید. در فصل دوم این کتاب به راهبری سیستمی و نظام‌مند حج و زیارت در جمهوری اسلامی ایران پرداخته شده است که تاریخچه شکل‌گیری سازمان حج و زیارت، ساختار و تشکیلات، وظایف سازمان حج و زیارت، اهداف کلی سازمان، وظایف سازمان، ارکان حج و زیارت، اعضای شورای عالی حج و زیارت و اهم وظایف رئیس سازمان از موضوعات مطرح‌شده در این فصل

و مؤلفه‌هایی همانند، توحید، برائت از مشرکان، وحدت، معنویت و اهتمام به آرمان فلسطین و به‌طور عام مسائل جهان اسلام به دلیل جذابیت‌های خاص خود توانست بر سایر گفتمان‌های دیگر همانند گفتمان اسلام آمریکایی، ارتجاع، سلفی‌گری و وهابیت غلبه یابد. این کتاب به مناسبت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی در ۱۲ فصل تدوین و منتشر شده است. فصل اول این کتاب به جایگاه و اهمیت حج و زیارت در جمهوری اسلامی پرداخته شده است که نگاه نو به حج و امور عبادی در گفتمان انقلاب اسلامی،

ضيافت خلیل

نشریه ضیافت خلیل | شماره دوازدهم | بهمن ۱۴۰۰ هـ. ش | رجب ۱۴۴۳ هـ. ق
مدیریت برنامه و محصولات فرهنگی حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ ...

خداوند، کعبه آن خانه حرمت‌دار را مایه قوام کار مردم قرار داده است.

﴿سورة المائدة: ۹۷﴾

mb.hajj.ir

معاونت فرهنگی
مدیریت برنامه و محصولات فرهنگی

حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت

www.mb.hajj.ir